

CONSIDERAȚII ASUPRA EPIDEMIEI DE HOLERĂ DIN 1873 ÎN TRANSILVANIA

La prima vedere, investigarea unei epidemii nu constituie o preocupare care să poată intra în atenția istoricilor. O problemă ca epidemia "poate interesa din punct de vedere biologic și eventual demografic cu rezerva că, la fel ca în alte împrejurări în care asistăm la o creștere a mortalității, pe termen lung efectele demografice sunt puțin sesizabile"¹. Poate captiva însă parcurgerea itinerariului urmat de indivizi și colectivități în efortul de a minimaliza efectele epidemiilor, studierea atitudinilor și reprezentărilor mentale care se conturează în contact cu contagiunea, impactul pe care îl au asupra vieții cotidiene. Se conturează în acest fel o stare de spirit, climatul mental care este în definitiv "fondul" pe care se derulează evenimentele studiate de obicei de istorie. Și chiar dacă epidemiile singure nu pot explica atitudinile din viața politică, economică, socială ele sunt o componentă a unui climat de insecuritate vizibil încă în Transilvania secolului al XIX-lea mai ales în existența grupului etnic românesc. Pentru că alături de războaie, foamete și oprinare națională, epidemiile sunt un crâmpci dintr-un tablou al societății și sunt percepute foarte acut în corelație cu ceilalți factori.

Studierea unei epidemii din secolul al XIX-lea poate să ne ofere maniera în care diferitele niveluri ale societății se afiliază la sensibilitatea modernă începând chiar cu progresele sanitației alături de menținerea unor segmente în sensibilitatea tradițională, prin refuzul profilaxiei și igienei, prin recurgerea la practici sau procedee magice în continuarea riturilor prezente în timpul ciumei.

Alături de alte calamități ce vin în continuarea ciumei, holera este legată cronologic de secolul al XIX-lea fiind una din ultimile epidemii cu efecte demografice importante.

Recidivând din India, focar endemic principal, această nouă epidemie afectează Europa pentru prima dată în anul 1831². Omenirea este neputincioasă în fața ei datorită necunoașterii etiologiei și a unor măsuri raționale de combatere, până după 1881 când Koch descoperă vibriionul și respectiv vaccinul antiholeric.

Boală exotică, gravă, dureroasă, holera se propagă rapid și se manifestă prin vărsături, diaree, scăderea temperaturii corpului, puls insensibil și în cele din urmă prin colaps. Bacilul produce o materie toxică, care, resorbită, paralizază nervii organelor circulatorii (de aici aspectul albăstrui, vânăt al corpului bolnavului). Se estimează că din cei contaminați mor aproximativ 50%³. Spre deosebire de ciumă care se transmite doar pe cale directă, a contactului cu bolnavul, holera se transmite și pe cale hidrică prin consumarea apei de suprafață contaminate, bacilul conservându-și vitalitatea mai mult timp în apă.

Ultima epidemie importantă din Europa Centrală și de Est, cu durata cea mai lungă și cu consecințe demografice dintre cele mai grave a fost epidemia din 1872-1873⁴.

Știrile oficiale cum că în Rusia bântuia holera și că ea a apărut sub formă epidemică și în Bucovina alertează autoritățile maghiare. La 26 august 1872 Ministerul de Interne maghiar informa oficialitățile administrative din țară, printr-o circulară, despre eventualitatea unei epidemii⁵. Sunt difuzate instrucțiuni indicând măsurile ce trebuiau luate, care se refereau la modul de îngrijire al bolnavilor, la precauții alimentare și condiții de locuire, "cumpătarea" în alimentație, consum de băuturi, precum și aerisirea și curățenia locuințelor fiind considerate ca esențiale. Demersul autorităților este facilitat de o oarecare experiență în organizarea teritoriului în caz de holeră datorită epidemiilor anterioare.

¹ Massimo Livi Bacci, *La société italienne devant les crises de mortalité*, Firenze, 1978, p.63-90; Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol.I, București, 1984, p.87.

² O prezentare a pandemiilor de holeră în Patrice Bourdelais, Jean-Yves Raulot, *Une peure bleue. Histoire du choléra en France (1832-1854)*, Paris, 1987, p.37.

³ V. Tudor, I. Strati, *Variola. Holera.*, București, 1976, p.88.

⁴ *Az utolsó nagy kolerajánvany demográfiai képe Európában és az egyesült államokban (1872-1873)*, Budapest, 1983, p.11.

⁵ Ștefan Gămănescu, *Epidemia de holeră din 1873 în Banat și Transilvania*, în volumul *Apărarea sănătății ieri și azi* (coord.Gh. Brătescu), București, 1984, p.276.

Alături de instrucțiuni referitoare la profilaxia și tratarea bolii sunt prezente măsuri sanitaro-polițienești foarte stricte ce țineau de dezinsecția gărilor, restaurantelor, locurilor publice înainte de apariția bolii, a rampelor de gunoi și a canalelor după apariția ei. Este solicitat și sprijinul preoților în asistarea bolnavilor și distribuirea medicamentelor în locurile unde nu existau medici și farmacii. O dată cu creșterea letalității sau dacă apăreau frecvent cazuri de morți subite, teritoriul administrativ respectiv urma să fie carantinat trimțându-se acolo personal sanitar suficient. Autoritățile locale erau obligate să raporteze din opt în opt zile despre evoluția epidemiei pe baza unui formular dat⁶.

Importată în Europa pe uscat prin Rusia, holera progresa și, în ciuda carantinei impuse de Austro-Ungaria, va reuși să treacă Prutul⁷. La 8 iunie 1873 se ivesc primele cazuri la Pesta, în 18 iunie fiind deja la Cluj secerând în primele trei zile 16 vieți⁸. După datele disponibile se poate presupune că principalul mijloc de propagare a fost cursul râurilor, cunoscând și faptul că bacilul se dezvoltă cel mai bine în apă⁹, dar observând și că cele mai afectate, au fost localitățile situate lângă o sursă importantă de apă. Acesta este și cazul epidemiilor anterioare din Transilvania¹⁰, dar și a răspândirii flagelului pe teritoriul francez în timpul holerei din 1854¹¹. Probabil că și migrațiile sezoniere determinate de seceriș au jucat un rol în propagarea rapidă a bolii. Astfel, în comitatul Bihor, holera a ajuns prin secerătorii români veniți din Transilvania. O știre din *Albina* informa cititorii că: "holdele pe unde acești nefericiți lucrau deveniră acoperite de cadavre și aveau aspectul unui câmp de bătălie după terminarea luptei¹². În sprijinul acestei ipoteze poate veni și nuvela lui Slavici, *Pădureanca*, ce descrie drama unor țărani pe fondul secerișului și al holerei. Aceștia au de ales între a nu respecta ordinele autorităților (care interziceau părăsirea satelor sau primirea la seceriș a oamenilor din alte zone) și o altă situație echivalentă, în convingerea lor, cu a muri de foame¹³.

Românii acuzau că la propagarea acestei epidemii ar fi contribuit și procesiunile romano-catolice care au adunat din toate părțile credincioși la mănăstirea Radna și, de aceea, autoritățile comitatense au considerat necesară oprirea lor¹⁴.

La începutul lunii iulie, tot prin intermediul Rusiei, holera apare la Iași, Oltenia fiind însă contaminată din sudul Dunării dinspre Turnu-Severin și Craiova¹⁵. Perioada de maximă intensitate în Transilvania este atinsă la sfârșitul lunii iulie și începutul lunii august, holera "dominând înfricoșător" în zona Hațeg, Petroșani, Orăștie, Cluj, Bistrița și se stinge abia în septembrie după ce a secerat aproximativ 35.000 de vieți în Transilvania și părțile vestice¹⁶.

Informațiile presei sunt uneori contradictorii prezentându-se situația când disperată, când liniștitoare. Se încearcă tratarea cu tact a împrejurărilor pentru a se evita panica populației. Toate broșurile dau asigurări că o viață echilibrată ("ferirea de excese"), o igienă corespunzătoare și ocolirea unor alimente sunt garanții sigure în evitarea bolii. Cu toate acestea, măsurile cerute cu scopul de a se atenua cauzele favorabile extinderii molimei erau practic imposibil de îndeplinit datorită nivelului precar de existență. Aceasta e o explicație a mortalității mai grave la populația cu nivel de viață mai scăzut datorită regimului

⁶ *Ibidem*, p.279.

⁷ Dr. I. Felix, *Istoria igienei în România în sec. al XIX-lea. Al treilea memoriu-cholera*, în AARMSS, seria II, tom.XXIII, București, 1910, p.960.

⁸ *Gazeta Transilvaniei*, nr.47/1873, Brașov (29/17 iunie); *Telegraful Român*, nr. 47/1873, Sibiu (10/22 iunie).

⁹ Despre valoarea studiilor lui Koch asupra holerei în V. Babeș, *Opere alese*, vol.II, București, 1980, p.47.

¹⁰ I. Bolovan, *Considerații asupra epidemiei de holeră din 1848 în Transilvania*, în *Studii de Istorie a Transilvaniei*, coord. S. Mitu și F. Gogâltan, Cluj, 1994, p.238.

¹¹ P. Bourdelais, Jean-Yves Raulot, *op.cit.*, p.231.

¹² *Albina*, nr.48/1873, Pesta.

¹³ I. Slavici, *Nuvele*, vol.I, București, 1985, p.352.

¹⁴ *Telegraful Român*, nr.49/1873, Sibiu (17/19 iunie).

¹⁵ dr. I. Felix, *op.cit.*, p.991.

¹⁶ *Magyar Statisztikay Evöny második évfolyam 1873*, Budapest, 1874, p.84-95.

alimentar deficitar, muncilor obositoare, alcoolismului, condițiilor improprii de locuire¹⁷.

Astfel că, spre deosebire de ciumă, unde cea mai prezentă impresie a contemporanilor a fost universalitatea contagiunii - în sensul că nici cei bogați și puternici nu scapă, având caracteristica de a fi "democratică" -, holera, alături de tifos sau febrele tifoide, este o epidemie foarte strâns asociată factorilor sociali¹⁸.

Datele oferite de registrele parohiale permit o evaluare în lumea satului pe categorii de vârste sau sex a celor răpuși de epidemie. În toate satele investigate se constată mortalitate mai ridicată la vârstă adultă (30-60 ani) și una destul de scăzută la copii. O explicație poate fi și aceea că diferitele afecțiuni ale stomacului crează - conform cercetătorilor din medicină - o predispoziție pentru această boală¹⁹. Situația este identică pentru Franța în timpul holerei din 1854 și Italia în timpul epidemiilor din 1866-1867 și 1883-1884, cele mai multe cazuri înregistrându-se la muncitorii cu o viață dezordonată²⁰. Pe baza unui eșantion de 20 de sate din comitatele Cluj, Solnocul Interior și Hunedoara putem concluziona că epidemia a atins în egală măsură pe bărbați și femei²¹.

Și în lumea satului și în orașe mortalitatea atinge cote incredibile pentru secolul al XIX-lea. Astfel în comitatul Solnocul Interior un sat mic ca Mănășturelul pierde 33 de locuitori din 290, Copleanul pierde 30 din 350, Nicula din 410 pierde 37 de locuitori²². Orașele cele mai afectate în Transilvania sunt Hațeg (unde din 1806 locuitorii s-au îmbolnăvit 224 - 13,51%, din care au murit 112 reprezentând 6,20% din populația orașului), Hunedoara (unde din 2597 de locuitori s-au îmbolnăvit 292 de locuitori - 11,24% și mor 112 - reprezentând 4,31%), Reghin (din 5507 se îmbolnăvesc 586 - 10,04% și mor 240 - 4,35%), Cojocna (3254 locuitori, îmbolnăviți 257 - 7,90% și morți 99 - 3,04%)²³. Neatinse rămân districtul Făgăraș, scaunul Nocrich, scaunul și orașul Cincu²⁴. La aceste pierderi se adaugă numărul acelor ce au murit în perioada următoare de pe urma sechelelor holerei (lungoare, tifos). Dar, așa cum am mai precizat, epidemiile nu au consecințe demografice de durată. Pierderile înregistrate se recuperează, mai devreme sau mai târziu, prin creșterea numărului căsătoriilor și respectiv a nașterilor. De asemenea, în anii următori mortalitatea scade pentru ca în timpul epidemiilor are loc o "selecție naturală" căzând mai ales cei slabi și bătrâni²⁵. Consecințele demografice ale epidemiei studiate de noi pot fi deduse din analiza evoluției sporului demografic din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel, dacă imediat după mijlocul secolului asistăm la un ritm mediocru de creștere a populației Transilvaniei, în intervalul de secetă și holeră 1871-1873 numărul deceselor îl depășește pe cel al nașterilor, efectele epidemiei fiind atenuate abia la sfârșitul deceniului al optilea și depășite definitiv de puternicul salt demografic din deceniul nouă²⁶.

Impactul holerei asupra psihologiei individuale și colective este un aspect ce ne poate oferi un jalon în reconstituirea stării de spirit din Transilvania ultimele decenii ale secolului trecut. Firesc, în rândul populației exista o "tradiție" a fricii de epidemii datorită mai ales ciumei dar și a epidemiilor de holeră anterioare ce au luat prin surprindere populația prin noutate și prin evoluția fulgerătoare a bolii:

¹⁷ Simion Retegan, *Realități demografice ale satului românesc din Transilvania la mijlocul sec. al XIX-lea*, în *Civilizație medievală și modernă românească* (coord. Pompiliu Teodor, Nicolae Edroiu), Cluj, 1995, p.169.

¹⁸ Massimo Livi Bacci, *op.cit.*, p.83.

¹⁹ V. Babeș, *op.cit.*, p.59.

²⁰ Patrice Bourdelais, Jean-Yves Raulot, *op.cit.*, p.110; Massimo Livi Bacci, *op.cit.*, p.29.

²¹ Arhivele Statului - Cluj-Napoca, Fond Registre Stare Civile, Apahida, cota(1), Mintiul Gherlii (161/1-8), Izvorul Crișului (130), Aiton (4), Apahida (8/1), Iclod (126/1-6), Brăișor (38), Jucu de Sus (134), Ocna-Dej (177/1-11), Câmpia Turzii (70/1-5), Așchileu Mic (12/1-2), Pata (183/1-2) etc.

²² S. Retegan, *op.cit.*, p.172.

²³ *Magyar Statisztikayi...*, p.90.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ F. Braudel, *op.cit.*, p.90; Massimo Livi Bacci, *op.cit.*, p.132.

²⁶ Egyed Acațiu, *Situația demografică a județului Cluj -1857-1910*, în *Civilizația medievală și modernă românească* (coord. P. Teodor, N. Edroiu), Cluj, 1985, p.180.

"urâtă boală această holeră... încât mai mult decât în vremurile de ciumă omenirea s-a speriat"²⁷.

Evitarea panicii populației a fost cauza difuzării destul de târziu a instrucțiunilor de prevenire și combatere. Redacția ziarului *Albina* se justifica în felul următor: "de aceea precum și din alte considerațiuni psihice noi n-am aflat cu cale a raporta despre această epidemie"²⁸. Dar, o dată difuzate, toate au un capitol în care susțin rolul fricii în contactarea bolii, asigurându-se cititorii că "deasupra la toate stă pacea sau liniștea sufletească și curajul, frica și înspăimântarea sunt lucrurile cele mai de pe urmă"²⁹.

Anecdotele aflate în pagina de divertisment a ziarelor au multe ca fond de desfășurare holera. Cu un conținut moralizator, dar și cu scopul de a crea o atmosferă de destindere, ele proiectează situații hazlii în anturajul epidemiei. Holera e luată în derâdere într-o primă fază, venindu-se în acest fel în întâmpinarea dorinței ascunse a cititorilor. O anecdotă ce are ca mesaj apelul la curaj, și pe care o găsim în mai multe publicații povestește o întâmplare din așa zisul "cuib peren" al holerei care este Mecca. Ea descrie întâlnirea de la porțile cetății dintre un pelerin musulman și holera travestită într-un bătrân neputincios care cere ajutor. Pelerinul este nevoit să-l ajute sub amenințarea contaminării, dar cere holerei să sacrifice cât mai puține vieți. Deși holera îi promite că vor muri doar 80 de oameni, în câteva săptămâni mor mai multe mii. La o nouă întâlnire dintre cei doi holera răspunde la acuzațiile de minciună și sperjur a pelerinului, foarte senin, că a luat doar 80 de oameni, ceilalți murind de frică³⁰.

Și revista *Familia* condusă de Iosif Vulcan face aceleași eforturi susținute în a risipi panica într-un dialog foarte argumentat cu cititoarele. Dar datorită căldurilor excesive, virulența bolii sporește și ziarele sunt nevoite să anunțe că flagelul s-a generalizat. Frica oamenilor este peste măsura mai ales pentru că zilnic este anunțat în presă numărul morților. Izolarea și faptul că clopotele bisericilor bat de mai multe ori pe zi determină o sporire a panicii³¹.

Nefcrederea în măsurile prevăzute de broșuri sau circulare este tot mai prezentă după intrarea în contact direct cu contagiunea. Cert este că odată boala contactată efectele administrării medicamentelor și prafurilor vor fi doar psihoterapeutice (cazul picăturilor antiholerice ale lui Imre Barra), iar tratarea bolii cu vin a dus cel mult la o creștere a numărului alcoolicilor³².

Ministerul de Interne își perfecționează arsenalul de luptă împotriva holerei pe măsura agravării situației. Sunt trimiși cincizeci de medici prin locurile mai puternic periclitare de epidemie, precum și în zonele în care aceștia lipseau, sunt numiți "comisari ministeriali pentru holeră" în fiecare comitat afectat³³. Mai mulți comiți supremi parcurg sat cu sat însoțiți de chirurghi și juzii procesuali, dând dispoziții sanitare și liniștind oamenii (așa procedează și baronul Bánffy care, deși era foarte înaintat în vârstă, își vizitează comitatul)³⁴.

Atitudinile în fața morții în această perioadă sunt foarte difuze, neputându-se delimita niveluri clare în percepția și reacția la epidemie. Europa sfârșitului de secol XIX este deja Europa modernă, a explicațiilor și atitudinilor raționale.

În continuarea ideilor iluministe, lumea se separă tot mai mult de ideea epidemiei ca pedeapsă divină sau ca uneltire a străinului. Tot mai frecvent la nivel elitar apare convingerea necesității igienei publice și a unei legislații sanitare care să reglementeze, la fel ca în țările industriale dezvoltate, situația din domeniul salubrității. Nu întâmplător, dr. I. Felix scrie în ianuarie 1873 *Tratatul de igienă publică și poliție sanitară*, care este publicat în plină desfășurare a holerei, în *Transilvania* (foaia Astreii)³⁵.

²⁷ Pompei Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. II, București, 1938, p.234.

²⁸ *Albina*, nr.47/1873.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Federațiunea*, nr.58/1873; *Albina*, nr.30/1873, Pesta 5/17 august.

³¹ *Gazeta Transilvaniei*, nr.36/1873.

³² Constantin Ingulescu, *Contribuții la studiul medicației în epidemiile de ciumă și holeră*, în *Din istoria luptei antiepidemice în România*, București, 1971, p.210.

³³ *Familia*, nr. 27/1873, Pesta(15/27iulie).

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Transilvania*, nr.14/1873, Brașov (15/27iulie).

Categoriile instruite au astfel o percepție "științifică" a bolii, fiind convinse că ea apare datorită conjuncțiilor astrale sau emanațiilor solului.

Explicațiile raționale și asigurările că doar sărăcimea ce trăiește în mizerie este atinsă, oferă un anumit confort psihic în mediile mai evolute. La primele manifestări, holera este doar un subiect predilect de conversație. Înmulțirea necroloagelor din diferite periodice ce omagiau post-mortem persoane din același grup social, aduc însă o îndoială. Se manifesta astfel, pe măsura agravării situației și reversul aceluși raționalism ce însemna ignorarea existenței sfârșitului până la moartea cuiva apropiat.

Omul modern știe că există sfârșitul dar nu se poate acomoda cu ideea propriului amurg. Moartea nu mai este ceva familiar, nici măcar pentru cei ce credeau în viața de dincolo, apropierea ei devenind din ce în ce mai dramatică³⁶. Moartea surprinde și găsește nepregătite niște spirite doar aparent "deceștinate". De aceea, apar elemente iraționale în această situație limită chiar și la purtătorii celor mai noi direcții în medicină. Astfel, dr. Vasiciu considera măsurile luate de oameni ca inutile, ele neputând "scuti țările de răul acesta". El vede epidemia ca o cale de înlăturare a "spurcăciunii morale și fizice a oamenilor ce se găsește îngrămădită în cetățile mari - lăcașuri ale nebuniilor și viciilor"³⁷. Panica sporește și datorită paralizării activității comunității, a anulării întrunirilor societăților culturale, închiderii școlilor, gimnaziilor și Universității din Cluj mai devreme, dispariției conflictelor politice care nu mai prezintă nici un interes³⁸.

Broșurile ce explicau prevenirea și combaterea holerei au fost traduse în limba poporului deja din timpul epidemiilor anterioare și au fost popularizate în mediul rural prin preoți. Imaginea satului este și mai descurajantă pentru că aici holera se suprapune secetei, foametei și greutateii dărilor și este percepută în acest fel mult mai acut. Munca la câmp pe o căldură calificată ca "nemaipomenită" slăbește organismul și aduce oamenii în pragul disperării. Unele activități sunt paralizate, târgurile fiind interzise, școlile închise, aglomerările la pelerinaje condamnate de autorități³⁹. Compoziția proprie, mai ales a familiilor de români care aveau mulți copii, face ca aproape fiecare familie să intre în contact direct cu epidemia conștientizând mai bine pericolul. Dar specificul lumii sătești, mult mai atașată valorilor tradiționale și vechilor credințe, face ca moartea să fie mai ușor suportată. Ea face parte dintr-o ordine a naturii pe care omul tradițional poate să o accepte.

Instrucțiunile sanitare conform cărora țăranul trebuia să se apere singur de boală în lipsa doctorilor sunt uneori refuzate în lumea satului. Drama este că omul ce se afla în preajma morții nu poate întotdeauna să se pregătească creștinește de ea. Valul uriaș ce se îndrepta spre biserică de frica unei morți rapide, pentru o posibilă ultimă spovedanie, este stăvilat de autorități ce le interzic, pentru că favorizează răspândirea contagiunii⁴⁰. Sunt oprite și procesiunile ce pregătesc sărbătoarea de Sfânta Maria, considerate foarte importante, pentru că ele au oprit epidemia în 1831 exact în ziua Adormirii (15 august)⁴¹.

Frica generează gesturi regretate, la sfârșitul acestei perioade morții fiind îngropați - în ciuda obiceiului și a ordinelor autorităților - în ziua decesului de frica unei contaminări.

Micile consolări ca scutirea de unele dări și de un post sever nu mai prezintă mult interes pentru omul ce s-a lăsat deja după trei ani de secetă, foamete și epidemii în voia răului⁴².

Situațiile limită dezgroapă și amintiri ale bătrânilor despre înțelepciunea veche, făcându-se apel la ceea ce era conservat în mentalul popular despre boli ca operă a duhurilor rele. Deși Biserica a luptat împotriva acestor credințe păgâne, susținând ideea bolii ca pedeapsă cerească pentru păcatele oamenilor, ea trebuie să facă unele concesii. De aceea, în discursul și practica comunităților sătești se poate distinge foarte greu ce este creștinism și ce ține de rituri ale religiei populare, înțelegând prin aceasta o serie de

³⁶ S. Nicoară, T. Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social*, Cluj, 1996, p.103.

³⁷ *Gazeta Transilvaniei*, nr.56/1873, (3/22 iulie).

³⁸ Anularea întâlnirilor Astei anunțată în *Federațiunea*, nr.52/1873 (24/12 iulie), închiderea gimnaziului de la Năsăud, a Preparatoriei de stat din Ardeal și a Universității din Cluj în *Federațiunea*, nr.54/1873 (27/15 iulie).

³⁹ *Familia*, nr.31/1873 (12/25 august).

⁴⁰ *Federațiunea*, nr.49/1873.

⁴¹ P. Samarian, *op.cit.*, p.242.

⁴² *Telegraful Român*, nr.51/1873, Sibiu (17/19 septembrie).

manifestări folclorice cu origini păgâne. În continuarea ciumei se face apel la o serie de amulete, exorcizări, ritualuri de tipul "cămașa holerei"⁴³. Secuii cred că apa cea mai bună pentru dezinfectare este apa sfântă din Biserica romano-catolică. Ea trebuia vărsată în fântâni în prima vinere a lunii înainte de răsăritul soarelui⁴⁴.

Seceta, căldura insuportabilă, moartea aparentă a naturii, foametea transmit o viziune aproape apocaliptică celor confrunțați cu ele. Iată impresia unui corespondent al ziarului *Federațiunea* la mijlocul lunii august: "Pământul pătruns de arșița soarelui arde ca focul, crapă și se despică până la o adâncime de un cot... vegetațiunea a încetat cu totul... frunzele îngălbenite și uscate cad ca în zilele de toamnă, de la o margine la alta a țărilor ce țin de coroana ungurească domnesc epidemii dintre cele mai înfricoșătoare, în fiecare zi cu miile cad oamenii victime holerei, ciumei, leprei și altor plage ale lui Dumnezeu... foametea teribilă începe a-și ascuți dinții furiei sale spre a secera ea pe cei ce nu au avut ce secera. Aerul e încărcat de miasmele cele mai nesănătoase, nădușeala e mare și respirațiunea grea, sus în atmosferă sub bolta cerească corbii și vulturii croncănesc și se învârtesc în cercuri mari - ei simt miros de mortăciune"⁴⁵.

Aceasta este imaginea pe care ne-o transmit sursele vremii la o citire care nu a fost una "pozitivă", ci una în care este de neevitat ca intuiția să joace vreun rol. Se poate încerca în acest fel depășirea morții demografilor și alunecarea spre un domeniu mai puțin palpabil, dar mult mai durabil al sensibilității colective.

Putem releva astfel, pornind de la atitudinile în fața morții, un întreg sistem de civilizație, în care atașamentul față de o stare de spirit specifică mentalității tradiționale este prezent până târziu în epoca modernă la un nivel de profunzime⁴⁶. Este a căta dovadă în plus că schimbările în planul mentalităților se produc foarte lent, cel mai lent de-a lungul istoriei.

OFELIA MORA
Universitatea "Babeș-Bolyai"
Cluj-Napoca

CONSIDÉRATIONS SUR L'ÉPIDÉMIE DE CHOLÉRA DE 1873 EN TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

L'étude relatif aux "Considérations sur l'épidemie de choléra de 1873 en Transylvanie" suit une problématique peu recherchée par l'historiographie roumaine, celle des épidémies et de leur enregistrement dans le segment roumain de la société transylvaine.

Recourant aux méthodes de la démographie de la statistique et de la presse roumaine contemporaine, l'étude s'efforce de fixer l'impact du choléra sur la population.

⁴³ Pamfilie Tudor, *Dușmani și prieteni ai omului*, București, 1916, p.39.

⁴⁴ *Familia*, nr.34/1873 (2/14septembrie).

⁴⁵ *Federațiunea*, nr.59/1873 (24/12august).

⁴⁶ T. Nicoară, *Epidemii și mentalități în societatea românească în zorile modernității (1700-1830)*, în *Studii de Istorie a Transilvaniei* (coord. S.Mitu și F.Gogăltan), Cluj, 1994, p.163.